

Bertha Zoltán

„Isten csodája hogy vagyunk”

Jegyzet Trianon századik évfordulójára

A magyarság jobb része a trianoni hungarocídium századik évfordulóján sem törődhet bele abba a gyalázatos helyzetbe, amelybe a nemzet vettetett. A valamiféle igazságtétel iránti vágy feladhatatlan azok számára, akik e nép megmaradásában bíztak és bíznak, minden elfogadhatatlan történelmi tragédia, trauma, pusztító sorskatasztrófa ellenére is; „hogy valahogyan megmaradjon a család, a magyar élet, a magyar gyermek és a magyar jövőendő.” (Wass Albert: *Adjátok vissza a hegyeimet!*) Páskándi Géza egyik Árpád-házi királydrámájában Szent László így fohászkodik az Istenhez: „Atyám, míg néped egy is van e földön... míg néped van... magyar is legyen”; s egy másikban Könyves Kálmán ekképpen mondja ki a szakrális bizonyágot: „Volt-e a magyarral valami célja, valami külön célja a Teremtőnek? (...) Azzal, hogy oly sok emberi nyelv van, kicsi és nagy – volt-e terve az Úrnak? És vélünk, a mi nyelvünkkel volt-e, s ha igen, mi célja, terve volt? (...) hiszem, hogy akármily kicsiny, de mégis volt célja. Ha semmi más, egy bizonyosan: hogy megmaradjon. Hogy fennmaradjon most és mindörökké.” S mivel ezt az esélyt akarja elbitorolni tőlünk a magyargyilkos trianoni diktátum és összes következménye: már csak ezért sem szabad azt legalábbis lelkiileg és erkölcsileg sohasem jóváhagynunk. Reményik Sándor szállóigés verse már 1918-ban ekként riadóztat: „Elvették, s most véle nagyra vannak,/ Törött véres kardját a magyarnak,/ De míg minden nép a sírját ássa:/ Van szava, hogy világgá kiáltsa. (...) Tiporhatják szűztiszta igazunk,/ Csak mi, csak mi ne hagyjuk el magunk! (...) Most Lomnic ormán rakjunk nagy tüzet,/ Versailles-ig lobogjon az üzenet,/ Hogy megroppant bár karunk ereje:/ Nem nyugszunk bele, nem nyugszunk bele!” S a fiatal József Attila is (1922-ben) „nem, nem, soha!” csatakiáltással jajong és serkent: „Magyar szél fog fúni a Kárpátok felett!// Ha eljő az idő – a sírok nyílnak fel,/ Ha eljő az idő – a magyar talpra kel,/ Ha eljő az idő – erős lesz a karunk,/ Várjatok, Testvérek, ott leszünk, nem adunk! (...) Magyar rónán, hegyen egy kiáltás zúg át:/ Nem engedjük soha! soha Árpád honát!”

Reménytelenség, kilátástalanság, buzdítás, mégis-remény: a megaláztatás érzelmeinek végtelen konvulziója árad el a magyar sorsköltészet évszázados folyamán. „E sebek és e fájdalom örök,/ Ettől vonaglik minden magyar rög, / Ettől vérez, ki majd nyomunkba hág,/ Ettől nem gyógyulnak az unokák!” – jósolja gyötrelmesen Reményik Sándor, s *A csonka testről* (1920-ban), hogy „Kezét-lábát a gyilkosok

* 65. születésnapja alkalmából sok szeretettel köszöntjük lapunk főmunkatársát. Isten éltesse sokáig!

levágták (...) És a keze-lába-nincs nyomorék/ Ott vergődik a vadon közepén”, de egyszer talán elindul „a tagjait keresni!” Az erőszakkal szétdarabolt, megcsonkított nemzet levágott testrészei pedig azóta is élni próbálnak, megszűnt, valódi vagy mintha-élet viharzó végletei között hányattatva. És egy évszázad múltán, a levagdosott test passiószzenvedéstörténetének legújabb szakaszában sem változik, sőt fokozódik a hajdani nyomorúság érzete – a többi között egy fiatal kárpátaljai magyar költő hasonló lírai metaforáiban: „Vagyunk a rángó békaláb/ Csak szerv a savban amputált/ Csak végtagok és rugdosás/ Csak teste nélkül Teste más (...) Ere-tépett tag a tájban/ S amputáltan darabokká/ Önmagunkban is rabokká/ Szervekké s nem szervezetté/ Békalábbá s békatestté/ Sejtjeinket is megosztva/ Megmaradni így kifosztva/ Hogy írni sincs erőm tovább// Vagyunk a rángó békaláb” (Bakos Kiss Károly: *Vagyunk*). Akárhogyan is, bár „Csodák Csodája” ez: „fogyunk-növünk,/ de vagyunk!” (*A szivárgásban*), biztat régóta az erdélyi Farkas Árpád is, a „pusztulásban is méltóságos” helytállásra intve, vagy Kányádi Sándor, hogy „Isten csodája hogy vagyunk”, „vagyunk amíg lenni hagynak”, miközben e nép „szóródik folyton porlódik / él pedig folyton porlódik” (*Halottak napja Bécsben*). Amint a kárpátaljai Tárczy Andor is így erősíti hitünket: „Munkács szép várának/ Kövei peregnék,/ Zrínyi Ilonának könnyűi erednek./ Könnyűi erednek,/ Sárral keverednek,/ Valahol titokban/ Zászlókat temetnek. (...) Ungnak és Tiszának/ Örök a járása,/ Mint konok szívünknek/ Szilaj lobogása,/ Szilaj sodorása/ Ungnak és Tiszának,/ Őrői vagyunk még/ Ezeréves lángnak.”

A széttépett, „felnégyelt” nemzet, a leszakított „maréknyi”, „tenyéryni”, „töredék hazácskák” kínszatása, az idegen hatalmak által elrabolt szülőföldön a hontalanság rémével viaskodó kitaszítottság érzete – még a nagy kerek dél-alföldi, délvidéki kék ég alatt sem tágasságot átélő, hanem ellenkezőleg, örökös felörlődést és kifosztott, „megkopott tájat” (Bata János) sirató lelkiállapot –: mind a végeérhetetlen roncsolódás tünete és lényege. „Nagy romlás” – „nagy omlás” (Sütő András szóképeivel). Lidércnyomás és lázadó indulat; a kiszolgáltatottság mélysége és az anyaföldhöz ragaszkodó hűség magas rendű éthosza; a sorsverésben is a kitartás és a felemelő emberség értékőrző példamutatása: elkerülhetetlen létélmények és gondtapasztalások ezek – az ellentétek és dilemmák közötti vergődés, háborgás, esélykeresés legfelkavaróbb dimenzióiban. Kielesedve a végzetes sorsdilemmák özönében. Grandiózus jeremiád-poémájában, fátumos intonációjú missziói zoltárkölteményében (*Psalmus Hungaricus*) Dsida Jenő is így tépődik: „Vallom, hogy minden fegyver jogtalan, / a szelíd Isten könnyezett s úgy tanította ezt, / ám annak a kezében, kit fegyver szorongat, / a fegyver megdicsőül és ragyogni kezd. / Ezért nem is hányódom már magamban, / vallom, hogy igazam nincs / és mégis igazam van”. E huszadik századi nagy *Szózat*- vagy *Himnusz*-variációnak is tekinthető Dsida-műben (amely Ködöböcz Gábor szerint katartikus „vád- és védirat”, „minden elemében magával

ragadó, gyújtó hatású kompozíció, s mint ilyen, különleges tüneményként ragyog a magyar líra csillagtérképén): a kettős igazság sajog (e sajátos magyar „veritas duplex”), amelynek a feltétlen ellenállást és életmentést, a harcos önvédelmet hirdető része (a poétikus és retorikus formából sem kiiktatható-kitagadható értelme) sem idegen egyáltalán a magyar sorsirodalomtól és sorsgondolkodástól, Zrínyitől („Fegyvert s vitézt énelek”) Petőfiig („Fényesebb a láncnál a kard”), vagy Széchenyitől (aki arról elmélkedik, hogy olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene kegyelmezni) Adyig (aki pedig *Vallomás a patriotizmusról* című cikkében nyilvánítja ki határozottan, hogy végső veszedelemkor a nemzet hibáit félretolná „egy kicsit feledni”, mert „egy fenyegetett fajtát” „bármilyen áron meg kell védeni”). De idézhetjük a jeles debreceni poéta, Kiss Tamás szíven ütő mívés sorait is: „Látlak honom, te hontalan, / te gyermekednek mostoha, / ki jót adtál mindenkinek, csak a magyarnak nem, soha. / Kiért ám mégis élni kell, / irántad szívet szítani... / Adj fegyvert kezembe s mondd meg, / miként kell meghódítani” (*Kunsági elégia*). S ha Dsida felmagasztosító ódái zengzetességgel vallja meg, hogy: „Epévé változzék a víz, mit lenyelek, / ha téged elfelejtelek! / Nyelvemen izzó vasszeget / üssenek át, / mikor nem téged emleget! / Húnyjon ki két szemem világa, / mikor nem rád tekint, / népem, te szent, te kárhozott, te drága!” – akkor nemkülönben rajongó hitvallás visszhangzik a mai költő, az ötvenhatos Makkai Ádám amerikai emigrációs ódai-himnikus versében is, amikor *Magyarország nevére* címmel ezt hirdeti: „Neved Arkangyali Rendek, / ragyogóra aranyozzák – / neved édes, neved áldott, gyönyörű szép Magyarország (...) Neved elszánt, neved érces, / neved Isten maga írta, / – tizenöt-ször millió szív veri – / nem sárga papírra. (...) Neved elszáll csoda-szárnyon, / fiait meglepi sorra: / kiragyogsz a nagyvilágban / a határt is letiporva!” A korlátokat, sorompókat felülhaladó integer magyarság eszménye fűti mindezt, mint Dsida Jenő kiáltozását: „Elindulok, mint egykor Csoma Sándor, / hogy felkutassak mindenegy magyart. / Székelyek, ott a bércek szikla-mellén, / üljeteK mellém! / Magyarok ott a Tisza partján, / magyarok ott a Duna partján, / magyarok ott a tót hegyek közt / s a bácskai szőlőhegyek közt, / üljeteK mellém! / Magyarok Afrikában, Ázsiában, / Párisban, vagy Amerikában, / üljeteK mellém! / Ti eztán születők s ti porlócsontu ősök, / ti réghalott regősök, ti vértanuk, ti hősök, / üljeteK mellém! / Űlj, ide, gyűlj ide, népem / s hallgasd, amint énekelek, (...) ó, népem, ára népem! (...) dalolj velem hörögve / és zúgva és dörögve, / tízmillió, százmillió torok! / Énekelj, hogy világgá hömpölyöggjön / zsoldárod, mint a poklok tikkadt, kénköves szele / s Európa fogja be fülét / s nyögjön a borzalomtól / és örüljön bele!”

A magyarpusztító történelem sátánizmusát azonban kevesen ismerik fel a nagyvilágban. Közöny és folytatólagos genocídium, etnocídium az osztályrészünk („aki nem volt még magyar, / nem tudja, mi a fájdalom!”), s a vigasz a krisztológiai sorsazonosításban és az eszkatológiai üdvreménységben rejlik. A „magyarokat kiirtot-

ták / a nagyhatalmak és kishatalmak, (...) elvitt minket a háború, / az árulás, a drágulás / a dögvész / s a születés- / szabályozás, / a folytonos hadviselés / önmagunk ellen / s a zuhanás át / a történelmen / szebben mondva: szabadesés; / vagy még szebben: mélyrepülés”; „így nézett ki a nemzethalál. / Bevégeztetett. / És lámcsak, mégis: / új esélyt mérlegelhetünk, / új esélyeket. / Ránk néz a jövő, fölteszi / szemüvegét, a tényeket. // Fölfordulás, föltámadás / és számvetés és számadás: // a föltámasztottak száma / úgy tíz-tizenöt millió / s ha nem túl nagy is, de mégis / van ismét olyan ország / ahol az adjonistent / magyarul viszonozzák” – igyekszik még evilági feltámadásban is bizakodni a költő (Szöcs Géza: *Ez már a feltámadás*), „a nemzeti szívszélhűdés” állapotában is. S legújabbán, 2020 előestéjén is (*Cs. királyfi szilveszterkor* című versében): „végre igazság tétessék! // Mert ha igazság nincsen benne, / még a törvény is törvénytelen! // Hozza helyre az új esztendő, / amit elszúrt a történelem! /.../ Nagy a kórus, és sokan szólnak, / Mátyás király is szólít téged, / Cs. királyfi is beszél hozzád, // ez lesz talán az új esztendő, / melyben talpára áll az ország, // s nem porlik tovább már a szikla, / s az igazságot zsákkal hozzák // Gáspár, Menyhért és Boldizsár.” Hiszen valóban: „A mi igazságunk: a mi erőnk” – hirdette prófétai méltósággal, *Kiáltó szóval* már Kós Károly is 1921-ben; Tamási Áron pedig 1940-ben, amikor Észak-Erdély és a Székelyföld – mint négy év múlva kiderült, sajnos, csak időlegesen – visszatért Magyarországhoz, így nyilatkozott az íróbarát Cs. Szabó Lászlónak, a budapesti Magyar Rádió munkatársának a mikrofonja előtt: senkinek nem lesz rossz dolga „a magyar impérium” alatt, „hiszen az igazságot is meg lehet szokni.” Az erkölcsi és isteni jóvátételben bizakodik napjainkban Pataki István is – Tökés Lászlónak ajánlott, *sírám helyett* című versében: „szétvert darabolt / jutalmul dobta Trianont / csonkolónak sosem fáj a csonk / mely szétdobálva is összeforr / bitorló nem ülhet felette tort / bénítani sem lehet / a test kiveti a lélekidegent / felkel és jár / épül és gyógyul / mert szabad lelkében / maga Isten trónol”. Másrészt azonban a szüntelenül sajtó gyötrelmes valóságra is kénytelen reflektálni, akár fekete humorral is: „az üldözött / kéri az űzöt / ha már levágta lábát / adja vissza a cipőfűzöt” (*a nemzeti minimumról*); vagy máshol azt karikírozva szarkasztikus keserűséggel, hogy a kisebbségi magyarság tényleges önrendelkezési esélye csak megfogyatkozásának, netán elmúlásának árán érhető el: „üres templomban a pap / csak a segílyt várja / hogyha nem hoz a holland / majd csak küld az árja (...) magyar anyó hallgatja / kertjében kapálva / unokája helyett lesz / autonómiaja” (*partiumi magyar falu 2012*).

De hogy a széles külvilág autentikus forrásból tájékozódhassék a magyarság kálváriájáról („*Querela Hungariae*”), a kisebbségbe taszított nemzetrészek panaszáról, száz év óta tartó folyamatos jogfosztottságáról: ahhoz nélkülözhetetlen legalább a nemzet lelkiismeretének tekinthető költői műalkotások közzététele, világnyelvekre való lefordítása és terjesztése. A *Psalmus Hungaricus* a harmincas évektől kezdve a

kommunista diktatúrán át az egész Kárpát-medencében szinte félévszázadig betiltott költeményként maradt fent, de napjainkig sem fordította le senki például angolra. A századik évfordulóra azonban mégis megtört a jég: soha angolul még meg nem jelent versek gyűjteménye, kiegészülve már itt-ott átültetett és előzőleg publikált művekkel: éppen most látott napvilágot. A húszas években a *Vérző Magyarország – Magyar írók Magyarország területéért* című antológiát megszerkesztő Kosztolányi Dezső vagy Babits Mihály, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Reményik Sándor, Tompa László, Dsida Jenő, Illyés Gyula és mások trianoni tárgyú siralmas vagy éppen erőgyűjtésre sarkalló énekeit most először összeválogatva *A Nation Dismembered The 1920 Treaty of Trianon in Hungarian Poetry* (2020) címmel adta közre a budapesti Hungarian Review Kiadó, Bertha Csilla és Kodolányi Gyula összeállításában. Az úttörő kötet alapját a Bíró Zoltán válogatta *Szétszaggatott ország – Trianon a magyar költészetben* (Lakitelek, Antológia Kiadó, 2010) című gyűjtemény képezi (az meg elsősorban a 2002-től több kiadást megért, Medvigy Endre szerkesztette nagy szöveggyűjteményre támaszkodott: *A magyarokhoz – Magyarország- és istenes versek az Ómagyar Mária-siralomtól Trianonig és napjainkig*), de ez a módosított, kibővített angol nyelvű változat a külföldiek számára befogadhatóbb időrendi tagolásban idézi fel a magyarság poétikus szférákban kifejeződő lélekstációit: a kétségbeeséstől az önösszeszedésig, a megalázottságtól, a vereségtudattól, a nemzethalál-szorongástól a mindennek ellenére mindig megújuló életakarát hangulatáig ívelő folyamatokat – amint ezt *Trianon és a magyar irodalom* című kíséző esszéjében Pomogáts Béla is kifejti. A könyvet ajánló szerkesztő, Bertha Csilla pedig azt is kiemeli, hogy az „eligazító bevezető tanulmány Donald E. Morse, Magyarországon élő amerikai irodalmár tollából született munka: azzal a céllal, hogy ő egy külföldi szemével, de belülről is ismerve a magyar kultúrát láttassa a trianoni katasztrófát, hogy az nagyságrendjében is felfogható legyen – s nemcsak a korabeli történések fényében. És hogy hitelesen érzékeltesse, miért akkora hatalmas veszteségként éli meg a magyar nemzet száz év után is a történelmi csapást, a szerző felvillantja a nemzeti kisebbségbe kényszerültek által az azóta eltelt időkben átélt jogfosztottságot, a kettős (sőt többszörös: mert egyszerre emberi-társadalmi és etnikai-nemzetiségi) elnyomatottságot, a személyes és kollektív bántalmakat, valamint annak a tudatrombolásnak a pszichológiai hatását, hogy a kommunizmus évtizedeiben szinte beszélni sem szabadott róla az anyaországban sem.” És figyelemfelhívó értekezésében (amely a *Hungarian Review* folyóirat 2020/1. számában külön is megjelent) Donald E. Morse valóban lényegláttatón summázza az angol verseskönyv jelentőségét: hogy mennyire híven tükrözi és közvetíti a megsértett, megtiport, alávetett, közösségi anyanyelvi-kulturális jogaikban diszkriminált és létükben folytonosan fenyegetett utódállami kisebbségi magyarok történelmi közérzület-hullámzásait. Hogy milyen erőteljesen fejezi ki a magyar költők nemzeti önismereti és lelkiismereti fe-

lelősségvállalását – kötődésüket, ragaszkodásukat a magyar magasköltészet évezredek tradícióihoz –, egyszersmind demonstrálva a magyar költők rendíthetetlen érték- és identitásörző elszántságát és a túlélésre koncentráló erőfeszítését minden szörnyűséges történelmi körülmények és szenvedések közepette is, aktuális politikai határoktól függetlenül, a megcsönkített, összezsugorított anyaországban és rabként az elszakított területeken, az egyetemes összmagyarság képviselőjében: „The 1920 Trianon Treaty (...) forever changed modern Hungary and its people – both those remaining in the now-shrunken country and those millions caught behind the new borders. How those Hungarians reacted, how they fought to survive under these new circumstances, how they suffered, how they kept their Hungarian identity and values, and how they envisioned a future for themselves and their children forms the core of *A Nation Dismembered*. This remarkable collection by Hungary’s major poets, available for the first time in contemporary translations into English demonstrates that for one hundred years these poets, as their predecessors had before them under equally terrible circumstances, articulated those national values that had to be preserved as they defined what it meant and what it means to be a Hungarian whether inside or outside the present political borders.”

Mutatóba, ízelítőül pedig hadd álljon itt Reményik Sándor örökbecsű, igézetes, torokszorító lírai parainézise, a *Templom és iskola*, pontosabban annak két utolsó versszaka, Sohár Pál fordításában – hogy a megrendítő szót hátha meghallja a nagyvilág is végre-valahára:

A koldusnak, a páriának,
A jöttmentnek is van joga
Istenéhez apái módján
És nyelvén fohászzkodnia.
Csak nektek ajánlgatják templomul
Az útszélét s az égbolt sátorát?
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

Kicsi fehér templomotokba
Most minden erők tömörülnek.
Kicsi fehér templom-padokba
A holtak is mellétek ülnek.
A nagyapáink, nagyanyáink,
Szemükbe biztatás vagy vád:
Ne hagyjátok a templomot,
A templomot s az iskolát!

The Church and the School

(...)

Even a beggar, a pariah, or
A vagrant has the God-given right
To worship in his native tongue,
To seek his God's help in his plight.
Why's our church the open sky
And the dirt road's dusty pool?
Don't give up the house of worship,
Don't give up the church and school!

In your tiny whitewashed churches
Now so much power can accrue,
In the whitewashed churches' pews
Even the dead sit down with you.
In the eyes of your grandparents
The urge is hot, the charge is cool:
Don't give up the house of worship,
Don't give up the church and school!

S aki magyar, bárhol a világon: az intelmet megfogadja. Ámen.

Bertha Csilla

A „szétszaggatott ország” verspanaszai – angolul

Gyakran tapasztalhatjuk szomorú tényként külföldiek tájékozatlanságát a magyar történelem, kultúra és irodalom terén. Az 1956-os forradalom talán az egyetlen, amiről a legtöbben hallottak már, de a trianoni sorsfordító tragédiáról jóformán senki. Trianon neve maga sem cseng ismerősen (csak a Párizs környéki vagy a versailles-i békéről tudnak), és a magyar veszteségek legfeljebb az Osztrák–Magyar Birodalom (!) széthullásának részeként sejlenek föl. ’56 hatvanadik évfordulójára összeállítottunk egy angol nyelvű antológiát versekből, novellákból, emlékezésekből, *Down Fell the Statue of Goliath* („S ledőlt a Góliát-szobor”) címmel (Bp., Hungarian Review Kiadó, 2016), hogy irodalmi művekben hozzuk közelebb a történelmi eseményt az olvasókhoz. Most pedig Trianon centenáriuma jelenik meg egy hiánypótló versantológia Kodolányi Gyula és a magam szerkesztésében (Bp., Hungarian Review Kiadó, 2020): *A Nation Dismembered: The 1920 Treaty of Trianon in Hungarian Poetry* („Szétszaggatott ország: az 1920-as trianoni békeszerződés a magyar költészetben”), amelyhez hasonló gyűjteményes kiadvány angolul a száz év alatt nem született. Verseken keresztül szólítjuk meg az angolul olvasókat, illetve nyújtunk bepillantást nemzeti tragédiánk történetébe, máig tartó hatásába, s egyúttal költészetünk egy jellegzetes szeletébe.

A kötet hangsúlyosan mutatja fel a magyar (és többnyire kisnemzeti) irodalom egyik fő sajátosságát: az irodalom szoros összefonódását a nemzeti sorskérdésekkel, a morális felelősségvállalást a nemzeti tudat és önismeret alakításáért, a történelmi emlékezet ébrentartásáért, a nemzeti identitás megőrzéséért. Az erkölcsi, közösségi, lelkiismereti indíttatású, identitásmegetartó törekvések nemhogy csökkentenék az irodalmi értéket vagy az esztétikai minőséget, hanem inkább kiteljesítik azt. A gyűjtemény gazdagon tárja elénk a meghatározott témakörben a sokszínűséget: a megközelítések, életérzések, költői formák, stílusok, hangnemek változatosságát az archaikus, népdalszerű alakzatoktól a szurrealista, expreszionista látomásokon keresztül a filozofikus meditációkig, a lamentáló, sikongó, fohászkozó vagy megtört hangú művektől az ironikus, szatirikus, groteszk vagy játékosan keserű posztmodernnekig. A versek túlnyomó többségét (amelyeknek sosem volt angol fordítása) az antológia számára most készült kitűnő tolmácsolásban olvashatjuk (Lengyel Balikó Péter, Thomas Cooper, John M. Ridland és Czipott V. Péter, valamint Sohár Pál munkája nyomán), s csak néhányuk található meg korábról különféle helyeken angolul, mint például a Makkai Ádám szer-

kesztette monumentális *In Quest of the Miracle Stag* („A csodaszarvas nyomában”) köteteiben vagy az általam készített *Homeland in the Heights* („Haza a magasban”) című antológiában (Vernon Watkins, Watson Kirkconnell, Williams Jay Smith és Kodolányi Gyula, Makkai Ádám, Len Roberts műfordításában).

A válogatás alapját a Bíró Zoltán szerkesztette *Szétszaggatott ország* (Lakitelek, 2010) című antológia adta, de ezt a potenciális olvasóközönségre tekintettel valamelyest módosítottuk és kiegészítettük. Az eligazító bevezető tanulmány Donald E. Morse, Magyarországon élő amerikai irodalmár tollából született munka: azzal a céllal, hogy ő egy külföldi szemével, de belülről is ismerve a magyar kultúrát láttassa a trianoni katasztrófát, hogy az nagyságrendjében is felfogható legyen – s nemcsak a korabeli történések fényében. És hogy hitelesen érzékeltesse, miért akkora hatalmas veszteségként éli meg a magyar nemzet száz év után is a történelmi csapást, a szerző felvillantja a nemzeti kisebbségbe kényszerültek által az azóta eltelt időkben átélt jogfosztottságot, a kettős (sőt többszörös: mert egyszerre emberi-társadalmi és etnikai-nemzetiségi) elnyomatottságot, a személyes és kollektív bánatokat, valamint annak a tudatrombolásnak a pszichológiai hatását, hogy a kommunizmus évtizedeiben szinte beszélni sem szabadott róla itthon az anyaországban sem. Ezt követi Pomogáts Béla *Trianon és a magyar irodalom* című korábban írott tanulmánya angol fordításban. A trianoni irodalom „szellemi és történelmi ívelését” vázolja fel, amely a „kétségbeeséstől az erőgyűjtésig, a nemzethalál képzete keltette szorongástól egy új nemzeteszme és a közép-európai regionális kötődések kialakításának vágyáig, a megalázottságtól és a vereségtudattól a ’lelki nemzet’ és a ’dunai patriotizmus’ felépítésének írói erőfeszítéséig halad.”

A magyar antológia részben kronológiai sorrendet követ, részben az elszakított területek szerint csoportosítja a költőket és verseiket. Az angolban viszont talán vonzóbb egy tematikus elrendezés, hiszen a könyv a magyar szellemiség és irodalom egészét reprezentálja, másrészt külföldiek számára vélhetően kevés jelentőséggel bír, hogy a szerzők szülőföldjét északi vagy déli szomszédunk területéhez csatolták. (Természetesen a könyv végére helyezett írói életrajzokból pontosan kiderül, hogy ki hol élt vagy él.) Az első részben – „*Magyar költők sikolya*” címmel – Ady *Üdvözlét a győzőnek* című versével kezdve a békediktátum előérzetével, félelmével, majd az első döbbenet sokkoló élményével birkózó költők olvashatók: Tóth Árpád, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, József Attila, Reményik Sándor és mások kétségbeesett jajkiáltásai, riadalmi, fohászai. Kosztolányi *Magyar költők sikolya Európa költőihöz 1919-ben* a formahű angol fordításban is megrázóan hangzik: „Oly mélyre estünk, hogy nem hullhatunk már, / nincs is magas és nincs számunkra mély. / Anyánk nyelvén sikoltunk a világhoz, / mi lesz szivünkkel és mi lesz szavunkkal, / ha jó az éj?” – „Fallen to depths so deep we can’t fall deeper, /

we cannot tell abyss below from light above. / We scream to the world in a strange mother tongue – / What is to squelch our voice and our souls / when night falls?” (ford. Lengyel Balikó Péter).

Hasonlóképpen a *Szent nyomorék, riadj!* soraiban Tóth Árpád elkeseredett nógatása az iszonyatban a mégis-fölállásra és megmaradásra: „Ha sántán, sírva, reszketeg is, de föl! / Koporsók közt is, tánkra csak, élni még, / Hajh, szörnyűbb tán a hős halálánál, / Jöjjön a bátor, a hősi élet!” – „Rise up, rise even weeping, faltering, lame, / And dance among the coffins, for to live / Is harder than to die a hero’s death, / Then come life brave, then come heroic life!” (fordította: Thomas Cooper).

A második rész – a szállóigeként Reményiktől kölcsönzött „Ahogy lehet” címmel – a két háború közötti évek érzésvilágának markáns kifejezőmódjait, a reményvesztettség vagy a reménykedés különböző modulációit érzékelteti. A korszak egyik emblemikus költeményének, Reményik *Templom és iskolájának* meghatározó sorai – „Kicsi fehér templomotokba / Most minden erőök tömörülnek. / Kicsi fehér templom-padokba / A holtak is mellétek ülnek. / A nagyapáink, nagyanyáink, / Szemükbe biztatás vagy vád: / Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!” – így szólnak angolul: „In your tiny whitewashed churches / Now so much power can accrue, / In the whitewashed churches’ pews / Even the dead sit down with you. / In the eyes of your grandparents / The urge is hot, the charge is cool: / Don’t give up the house of worship, / Don’t give up the church and school!” (ford. Sohár Pál). Mivel a tematikus kötetkompozíciónak köszönhetően számos költő több helyen is szerepelhet, itt az első részbelielk mellett hallhatjuk Juhász Gyula, Illyés Gyula, Tompa László, Mécs László, Dutka Ákos, Győry Dezső hangját, Dsida Jenő grandiózus poémájának, a *Psalmus Hungaricus*nak az eredetihez hasonlóan sodró lendületű angol megfelelőjével zárva. Csak néhány sorral felidézve ezt: „Mit nékem most a Dante terzinái / s hogy Goethe lelke mit hogyan fogant, / mikor tetszhalott véreimre / hull már a föld és dübörög a hant, / mikor a bús kor harsonája / falakat dönt és lelket ingat, / mikor felejtett, ősi szóra / kell megtanítani fiainkat, / mikor rémít a falvak csendje / s előnt a semmi árja minket” – „Dante’s terzina rima – what’s that to me? / How could I care for Goethe’s dainty muse, / when my fresh-dead brethren in the grave, / hammered by heavy lumps of earth, refuse / to wake to the fanfare of the age / which shakes the walls and scares the heart, / when we need to teach our offspring / our ancient words ere they depart, / our hamlets wrapped in eerie silence, / and comes the flood of oblivion?” (ford. Lengyel Balikó Péter).

Csoóri Sándor kifejezése – „Az elveszett haza darabjai” – fogja össze a harmadik egység alkotásait, amelyek a távolabbi időperspektívából visszatekintő gondolatokat, s a jelenkorig sajgó fájdalmakat, létérzéseket közvetítik. Néhány vers például kimondottan a nyolcvanadik trianoni évfordulóra íródott (Csoóri, Kiss

Dénes, Szentmihályi Szabó Péter, Lezsák Sándor). A különféle regiszterű klasszikus vagy kortárs versek – Illyés Gyula, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Farkas Árpád, Egyed Emese, Gál Sándor és mások művei – között talán a legreználtabban szarkasztikus hangvételű Székely János *Anyák* címűje: „Az anyákat, Heródes, az anyákat! / Az anyákat kell felkoncolnotok! / Míg anyák vannak széles e világon, / A fiakat hiába gyilkolod” – „The mothers, Herod, beware the mothers! / The mothers must be the sword-hacked ones! / As long as mothers walk the wide world, / It’s in vain you murder their sons” (ford. John M. Ridland). Egészen más tónusúak Hervay Gizella szürrealisztikus víziói a *Száműzött szivárvány*-ból: „bombatölcsérbe zuhantál csupaszon / szögesdróttal kivert ég fölötted / örökös éjszaka naptalan / testeden törmelék téglaroncs” – „you have fallen naked into a bomb-crater / the sky above you studded with barbed wire / eternal night sunless / on your body the rubble of brick” (ford. Len Roberts). Vagy például sajátosan szuggesztív Vári Fábíán Lászlótól a szelíden szomorú, elégikus *Ady alkonya* (a nagyszerű átültetésben megtartva a népdalszerű ritmust): „Elhagy az árnyam, elmegyek, / csillag sincs velem. / E homályt át nem ütheti, / megpihen szemem. / Sorsomhoz szabott síri ágy / a felnégyelt Haza, / Testemnek tüzét csillapítsd, / Tisza és Duna” – „My shade is leaving; I’m going away, / no star my guide. / Starlight’s too weak to pierce the gloom / where my eyes hide. / The quartered homeland is my grave’s bed: / here I expire. / O rivers Tisza and Danube, may you cool / my body’s fire” (ford. John M. Ridland és Czipott V. Péter).

Beszédes párhuzamok és kontrasztok körvonalazódnak a következő fejezetben számos korábban keletkezett, illetve kortárs darab jelképes motívumai között, amint maiak idézik és írják tovább az elődöktől származókat. Így például Kovács István (*Történelem*) mottóként is nyomatékosítja Jékely Zoltán szavait-képzeteit *A marosszentimrei templomban* feltoluló bánatos-hősies látomásából, ahol „Tízen vagyunk: ez a gyülekezet, / a tizenegyedik maga a pap, / de énekelünk mi százak helyett, / hogy hull belé a por s a vakolat”, ám tetézve az azóta eltelt időszak minden romlásának és rombolásának keservével: „A dombon – örvénylő ég sodrában – / még állnak tetők és falak, / Noé templom-bárcájaként / még őrzik a halottakat”, s a „bedeszkázott ablakok” mögött már csak belül szól az ének „az egykor tízen voltakért, / kik százak helyett énekeltek, / s az árván prédikált papért”. Vagy míg Tompa László *Lófürösztésében* a dacos „szíjas székely” legények a lovukon „Itt fognak állni, örökké, – hogy Imre szorítja, / Áron pedig... Áron nem hagyja magát!”, Farkas Árpádnál viszont (*Epilógus a Lófürösztéshez*) „már csak Szent Mihály lova poroszkál lehajtott fővel, / már csak az ő csontváza foszforeszkál / zörögve a csillagtalan éjszakában, / s Áron még szorítja, de Imre, / Imre ő egyre jobban elhagyja magát.” Kányádi polifón „hosszú-éneke”, a *Fekete-piros* is ide került, mert főmotívuma visszatér kevésbé tragikus, sőt szinte diadalmas intonáci-

óval Tollas Tibor *Széki tánc az Alpeseekben* című ódájában, ahol a tánc (e fenséges „nyelventúli nyelv”) a nyugati emigrációban és szétszórásban mély értelműen a közösségi összetartozás és a legnemesebb hagyományörzés példázatos rítusává válik. S a bennszülött indiánok pedig két helyen is a hozzánk lojális, velünk szolidáris nép megtestesítőivé lényegülnek: ugyancsak Tollas Tibornál (*Indiánsírató* – Sütő Andrásnak dedikálva), illetve Szöcs Gézánál (*Indián szavak a rádióban*).

Az utolsó szakasz a történelmi igazságtalanságokkal, szenvedésekkel számot vető, de azokon lelkileg felülemelkedni képes magatartás módozatait vetíti elénk, kezdve Illyés *Haza, a magasban* című nevezetes remekével – egyben a fejezet címadója – és zárva Babits *Hazám* ciklusával. Közöttük a kultúrában, a nyelvben megmaradás erkölcsi parancsát jelentő, a helytállás, a kitartás lehetőségeit, szépségeit, lelkületi igazságait demonstráló versek példái sorakoznak – mint amilyen Illyés himnikus konfessziója is az anyanyelv szeretetéről: a *Koszorú*: „Összemossolygás nyelve; a titkon / összevilágító könnyek nyelve; a hűség / nyelve; a föl nem adott hit / tolvaj-nyelve; remény laissez-passer-ja; szabadság / (percnyi szabadság, kortynyi szabadság, foglár háta mögötti szabadság) / nyelve”; angolul: „Language of fertile smiles, / of bright tears shared in secret, language / of loyalty, lingo / of never-surrendered faith, password of hope, language / of freedom, briefly-snatched freedom, behind-the-prison-guard’s-back-freedom” (ford. William Jay Smith és Kodolányi Gyula). S a többi – Kányáditól a *Noé bárkája felé*, emlékezetes intelmeivel, szentenciáival („Be kell hordanunk, hajtanunk mindent. / A szavakat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges”) vagy Kovács András Ferenctől a *Psalmus Transsylvanicus*: „Tebenned bízunk eleinkből fogyva, / Zsoltár, téged tartottunk hajlékunknak”. Ami az egyetemes kultúra-fenntartó elszántságot erősíti, a magyar önazonosság-tudat feltétlen elsődlegességét szavatolja: az tehát az erőszakosan elválasztó politikai határok ellenére is az otthonosság érzése a szülőföldön, az anyanyelvi szavak, nevek visszafoglalása, vagy a hatalmas túlerő ellen felszerkenve „milljomnyi” alagutat építő, „szív-dobogással” „havat olvasztó” közösségi összefogás energiája, amint Farkas Árpád fogalmazza az *Alagutak a hóban* megindító versmondtaiban: „S ha majd e menyeyei vatta szánkból kifordul, / s nem a fagy bandái zenélnek, / viduljon taposó táncra a láb, / olvasszon világ-nagy termeket / körénk az Ének” („and when these heavenly cottonballs drop out of our mouths, / and the music is not played by the bands of frost, / let the feet cheer up for a stomping dance, / and let the Song melt the halls, / large as the world around us” – ford. Len Roberts). S ez mind-mind a szellemi és kulturális mégis-hit, mégis-túlélés reményét és esélyét sugallja. Velük együtt Makkai Ádám (*Teremtünk egyszer...*), Bartis Ferenc (*És mégis élünk!*), Farkas Árpád (*A szívárgásban*), Mezey Katalin (*Találkozás*), Szöcs Géza (*Ez már a feltámadás; Kérdések a XXVI. század költőihez*) és mások tisztán rajzolják ki az

antológiát átfogó érzelmi-értelmi út végét, amely a félelem, a végsőig fokozódó elkeseredettség, a rémséges pokolra szállás után mégis csak képes a természetellenesen meghúzott országhatárokon és az emberellenes diktatúrákon túllátó spirituális magaslatokra és az életmegtartó, létezéskitágító szellemi-lelki megújuláshoz vezetni.

Ehhez az atmoszférához kapcsolódik szellemiségében és hangulatiságában a könyvet záró mű, Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című, publikálása idején, a hetvenes években revelációszerű hatást kiváltó tanulmánya, amely hosszú idő után először mert nyíltan beszélni arról, hogy a szocializmus szemet hunyó politikája nem fékezte meg az utódállamokban a nemzeti kisebbségekkel szembeni türelmetlenséget. Különösen azzal lépte át a diktatúra politikai-cenzurális határait (amint azt az akkori hatalmi retorziók is jellemzően tanúsítják), hogy konkrétan is megnevezte a határokon kívülre taszított magyarok kiszolgáltatottságának és megaláztatásának néhány drámai példáját – de egyúttal kifejezte vágyakozását is egy talán majdan kialakuló párbeszédre a szomszéd államokkal.

Okkal remélhetjük, hogy az elemző esszék és a lírai-vallomásos, metaforikus, balladisztikus, ironikus vagy utópisztikus kisugárzású, gyászos-könyörgő vagy a pusztítással heroikusan szembenéző versek sokasága és sokszólamúsága valamit megéreztet és megértet az angolul olvasókkal nagy huszadik századi sorstragédiánkból és irodalmi-kulturális kincsházunkból.